

Vztah české veřejnosti k Ukrajincům

Michaela Straková

Transformační proces, kterým právě ČR prochází, přináší kromě změn politických, ekonomických, právních a mnohých jiných také změny v samotné společnosti. Mění se i pozornost společnosti k meziethnickým vztahům a její otevřenost vůči cizincům, jakými jsou např. Ukrajinci. Léta 90. znamenala pro českou společnost zlepšení občanské a životní situace, ale také množství nejrůznějších problémů. Je proto velice zajímavé zjistit, zda a do jaké míry česká populace tyto změny vnímá a v jakém smyslu vnímá problémy spjaté se změnou etnického klimatu.

Úkolem mé diplomové práce bylo srovnání postojů tří generačně odlišných přátelských skupin Pražanů k Ukrajincům – k těm, kteří mají české státní občanství, i k těm, kteří pobývají dočasně na území ČR. Smyslem bylo zjistit, zda a do jaké míry jsou tyto skupiny vůči Ukrajincům tolerantní či naopak nepřátelské.

Na příslušníky ukrajinské národnosti jsem zaměřila pozornost hned z několika důvodů. Jedním z nich je skutečnost, že v posledních několika letech se jejich počet na území České republiky rapidně zvýšil, a to převážně jako následek špatné ekonomické, politické a sociální situace v jejich státě. Druhým důvodem je nedostatečné množství provedených průzkumů na toto téma a třetím popudem k rozboru této problematiky se pro mě stala skutečnost, že já osobně s Ukrajinci přicházím do téměř každodenního osobního kontaktu.

V rámci daného průzkumu jsem si položila otázku místa a frekvence kontaktu respondentů s Ukrajinci, otázku charakteru takového setkání, otázku vstřícného či odmítavého chování Ukrajinců k Čechům a naopak. Otázky byly zaměřeny rovněž na představy o „typických“ vlastnostech Ukrajinců, o symbolech ukrajinské kultury, na povědomí o rozdílech

mezi Rusy a Ukrajinci, na hodnocení vzájemných česko-ukrajinských vazeb co se týče jazyka, slovanských kořenů, kulturních prvků nebo politických zájmů. Postoj respondentů k Ukrajině byl sledován z pohledu mnoha aspektů ovlivněného názoru Čecha na Ukrajince – získané odpovědi byly vyhodnoceny v různých souvislostech a zároveň s přihlédnutím k charakteristice respondentů.

Průzkum byl proveden v lednu až březnu roku 2000 mezi členy tří přátelských skupin Čechů technikou dotazníkového šetření. Dotazník obsahoval 18 otázek, přičemž kladl důraz na otázky otevřené¹ – respondentům tedy ponechal prostor pro vyjádření se v souladu s jejich vlastním míněním. Zaznamenal názory jednoho sta osob – pracovníků tří zaměstnaneckých kolektivů, studentů jedné vysoké školy a lidí, kteří byli s těmito skupinami pracovně či osobně svázané.² Soubor respondentů tak vytvořily osoby různých věkových kategorií (od 16 do 71 let), muži i ženy³ různých pracovních orientací,⁴ osoby s různým vzděláním – ovšem s jednoznačnou převahou středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných lidí.⁵

Míru své životní úrovně hodnotili respondenti vesměs jako standardní, i když ve výjimečných případech se jednotlivci přikláněli k jiným variantám. Jejich politická orientace byla v době výzkumu – podle jejich vlastní deklarace – z více než poloviny pravicová (54), kdežto pouze 28 se přihlásilo k levicovému smýšlení.⁶ Osoby svolné k vyplňování dotazníků se tedy přikláněly častěji k pravicovému politickému smýšlení, což se jistě odrazilo na způsobu jejich nazírání na ukrajinskou problematiku v ČR i na působení Ukrajinců v jejich bezprostředním okolí.

¹ Do dotazníku bylo zařazeno 8 otázek uzavřených a 10 otevřených.

² V souboru sta respondentů bylo 86 osob, které měly bydliště v Praze a 14 osob, které sice byly v Praze zaměstnány, avšak jejich bydliště byla různá města Čech. Ve zkoumaném souboru jsem zachytila pracovníky služeb, průmyslu, školství a vysokoškolské studenty. Respondenti patřili ke třem různým přátelským skupinám. Přátelská skupina se stala východiskem pro výběr. Tento výběr měl umožnit sledování vlivu přátelské skupiny na mezietnické postoje jejich členů.

³ Zachyceny byly názory 51 mužů a 49 žen.

⁴ Většina respondentů se v době vyplňování dotazníků zařadila do kategorie zaměstnanců, vykonávala ovšem rozličná povolání. Devět osob bylo v době vyplňování dotazníků nezaměstnaných.

⁵ V souboru 100 respondentů byli dva se základním vzděláním, šest se vzděláním odborným, 55 se vzděláním středoškolským a 36 se vzděláním vysokoškolským (z nich 8 dosáhlo pouze bakalářské vzdělání).

⁶ Respondenti se z více jak jedné třetiny označili za spíše pravicově orientované, 18 se přihlásilo k jasné pravici. Pouze 23 se ztotožňovalo s levicovou orientací a pět se považovalo za spíše levicové. Každý šestý respondent se politicky nijak nevyděloval – označil se za stoupence politického středu nebo dotaz o své politické orientaci nezdověděl.

Získané odpovědi nutno chápat jako odpovědi specifických skupin lidí, jejichž názory reprezentují výhradně tyto skupiny.

Ze širšího rozsahu zkoumané problematiky jsem pro tuto konferenci zvolila tři otázky: 1. otázku jak si respondenti utvářejí obraz Ukrajinců, 2. otázku vztahu respondentů k Ukrajině a 3. otázku tolerance či intolerance ke kulturní jinakosti Ukrajinců žijících na území ČR.

Jak si respondenti utvářejí obraz Ukrajinců

Z odpovědí na otázku „*Na základě čeho si utváříte názor na Ukrajince?*“ a na otázku „*Pokud přicházíte s Ukrajinci do styku, kde k němu dochází?*“ jednoznačně vyplývá, že názory si respondenti utvářejí na základě mnoha faktorů, které se vzájemně doplňují a ovlivňují. Svou úlohu sehrávají osobní zkušenosti z bezprostředního kontaktu, okolnosti, za jakých ke kontaktu dochází, informace, které Češi o Ukrajincích získávají zprostředkovaně, a také přítomnost či absence určitých předpokladů vůči jiným národnostem obecně.

Patrný je nárůst osobních kontaktů, který se v souvislosti s otevřením hranic odehrává v posledním desetiletí. Nejčastějším místem setkání s Ukrajincem se staly veřejné prostory (dopravní prostředky, ulice, obchody, restaurace, hospody, nemocnice aj.). Zde se s Ukrajinci setkává 39 % dotázaných. Další 28 % s Ukrajinci přichází do styku přímo na pracovištích. Ke kontaktům však již dochází nejen díky ekonomicky podmíněné imigraci. Ve dvou případech jsem zaznamenala příbuzenský vztah, v pěti případech vztah sousedský a ve třinácti případech došlo k vzájemnému kontaktu při poskytovaných službách (při stavebních pracích). Pouze 22 respondentů si naopak myslelo, že se s Ukrajinci neseťkává buď vůbec, nebo pouze za mimořádných okolností.⁷

Názor na Ukrajince si respondenti vytvářejí na základě nejrůznějších informací.⁸ Formují si ho postupně a nikoliv náhle. Jako nejčastější zdroj ovlivňující jejich postoj uváděli sdělovací prostředky (38 resp.). Ty ovšem figurovaly především tam, kde chyběly osobní zkušenosti. Nezanedbatelnou úlohu při formování postoje sehrály každodenní kontakty Čechů a Ukrajinců na ulici (33 resp.), v zaměstnání (31 resp.)

⁷ Každý z respondentů měl možnost zvolit libovolný počet možností. Proto souhrn možností se nerovná 100 %.

⁸ Tyto poznatky potvrdili respondenti tak, že v otázce zvolili ve většině případů více možností získání informací. Otázka byla formulována jako otázka uzavřená. Každý respondent však měl možnost vyjádřit navíc, nad rámec nabízených možností, i svou osobní zkušenost se získáváním informací o Ukrajincích.

a v prostředcích hromadné dopravy (7 % resp.). Nejinspirativnějším zdrojem zůstal kontakt v zaměstnání, kde dochází k hlubšímu poznání charakteru toho druhého.

Zajímavá je však skutečnost, že tam, kde dotazník poskytoval prostor pro vyjádření se k tématu mimo rámec nabízených odpovědí, téměř jedna pětina dotázaných jako zdroj získaných informací, které utvářejí jejich postoj k Ukrajinčům, uvedla přímo své vlastní zkušenosti. Nabízené odpovědi byly zřejmě příliš vázané na možná místa setkání a některým respondentům šlo o vyzdvižení svého způsobu uvažování, který vzniká až na základě mnoha nejrůznějších zkušeností se členy ukrajinského národa.

Pohled respondentů na Ukrajince není jednostranný. Je sice subjektivní, ale současně strukturovaný. Jde však i o to, do jaké míry je stereotypní a nakolik je výsledkem skutečného uvažování člověka soudícího na základě svých zkušeností.

Vztah k Ukrajinčům

Vztah k Ukrajinčům byl sledován otázkou „*Jaké jsou vaše zkušenosti s Ukrajinci?*“.

Při zpracovávání získaných odpovědí byla použita metoda tzv. kontingenční tabulky, která sleduje vztah dvou proměnných veličin. Šlo o to zjistit, zda osobní zkušenosti dotázaných osob s Ukrajinci ovlivňují jejich pohled na Ukrajince jako národ. A bylo zjištěno, že taková souvislost mezi zmíněnými veličinami existuje. Je zřejmé, že k čím bližším a osobnějším kontaktům dochází, tím pozitivnější a tolerantnější reakce se v otázce na vztah respondentů k Ukrajinčům objevují. Tak např. respondenti, kteří Ukrajince vidávají ve svém zaměstnání, nebo jsou s nimi dokonce v pravidelném pracovním kontaktu, zaujímají k těmto lidem většinou velice pozitivní přístup (10 % resp.), eventuálně přístup spíše pozitivní (9 %), tedy vesměs kladný. A naopak. Respondenti, kteří Ukrajince spatřují pouze na veřejných prostranstvích, buď mají s Ukrajinci velice rozmanité, spíše špatné zkušenosti (10 % resp.), nebo svůj vztah k Ukrajinčům vyjadřují slovy: „*Raději kontakt s nimi nevyhledávám*“ (18 % resp.) a nebo o takovém kontaktu hovoří dokonce jako o spíše nepříznivém (7 %).

Část smíšených či negativně naladěných hodnocení Ukrajinců může být v očích respondentů vyvolána např. neupraveným vzhledem některých jedinců, jejich poněkud uzavřeným chováním, jejich nepříznivou medializací, popřípadě xenofobií vůči příslušníkům jiných národů na území ČR. Původ spíše nepřátelského pohledu na představitele ukrajinského národa

Ize samozřejmě jen předpokládat, jelikož bližší vysvětlení svých rozhodnutí dotazované osoby neuvedly.

Stejná situace nastává i v případě kladných postojů k Ukrajinčům, kde se nabízí jednoduché vysvětlení. Kladné výpovědi vycházejí z osobního vztahu s Ukrajincem, tudíž z hlubšího poznání té druhé osoby a zřejmě i z pochopení, že národní identifikace je oproti lidským kvalitám naprosto zanedbatelným ukazatelem. Výsledkem takového uvažování je pravděpodobně opuštění stereotypů hodnotících chování toho druhého a uznání jeho pozitivních vlastností navzdory všem národnostním rozdílům.

Kromě obou typů protikladných odpovědí na otázku „*Jaké jsou vaše zkušenosti s Ukrajinci?*“ celkem 11 % respondentů se pro absenci jakýchkoli kontaktů nevyjádřilo.

Tolerance a intolerance ke kulturní jinakosti Ukrajinců

Důraz kladený respondenty na etnickou a kulturní homogenitu občanské společnosti ČR byl v průzkumu prokázán ve vztahu k cizincům i k Ukrajinčům. Respondenti dávali přednost požadavku, aby se národní a etnické menšiny žijící v ČR přizpůsobily českým kulturním zvyklostem. Právo žít po svém – podle svých zvyklostí a tradic – přiznala minoritám pouze menšina. Tato skutečnost pramení pravděpodobně v minulosti – v realitě 19. a první poloviny 20. století a také v povaze života Čechů v posledních padesáti letech, kdy politicky šířené názory směřovaly k integraci národních menšin do společnosti.

Projektem většiny z dotázané skupiny české populace je společnost ryze česká.⁹ Pouze 18 % respondentů zastává názor, že Ukrajinci jako národní menšina v ČR, tedy ti, kteří vlastní české státní občanství, by si měli zachovat také své typické rysy minority. Klasickým příkladem takového stanoviska se stala např. odpověď: „*Měli by si uchovat své národní zvyky a tradice, ale respektovat náš způsob života*“. Tito respondenti přistupují na jakýsi kulturní kompromis neboli částečnou asimilaci ukrajinských spoluobčanů, na přizpůsobení českému způsobu života. Pro dnešní české poměry je tedy schopnost přizpůsobit se českým zvyklostem, i když třeba jen částečně, měřítkem přijatelnosti ukrajinské národní menšiny.

I když je česká společnost několik desetiletí utvrzována v tom, že je její stát postaven na národní, kulturní a etnické homogenitě, je zřejmě schopna

⁹ Dotaz zněl: „*Někteří Ukrajinci již získali české státní občanství. Domníváte se, že by si měli uchovat typické rysy své minority, nebo by se měli snažit včlenit do české společnosti a ztotožnit se s jejím způsobem života?*“

vstřebat alespoň takovou odlišnost, která je odvozena z národní či kulturní příbuznosti. Tím by se dala vysvětlit skutečnost, že někteří respondenti považují přizpůsobení Ukrajinců českému životnímu stylu za výhradní záležitost jejich volby. Na otázku, zda by si Ukrajinci jako národní menšina měli své typické rysy uchovat, a nebo by se raději měli včlenit mezi českou společnost, někteří z nich odpověděli: „*Pokud dodržíjí zákony, je to čistě jejich věc*“ nebo „*To by si měl rozhodnout především každý z nich*“ a nebo „*To záleží čistě na nich*“. Tyto tolerantní názory byly zastoupeny u 13 % dotázaných a jsou typickým důkazem toho, že někteří jedinci si na multikulturní tendenci vnikající do naší společnosti následkem odchodu totalitního režimu pomalu začínají zvykat. Izolacionismus vůči širší národní a kulturní pluralitě již zřejmě nenachází své absolutní zastoupení, i když nezapomínejme na jeho zastoupení většinové (měřeno názory dotázaných).

Závěr

Jestliže jsme hledali odpověď na otázku, jak respondenti znají Ukrajince a jaký mají na ně názor, pak lze konstatovat, že ta část respondentů, která s Ukrajinci nemá prakticky žádné zkušenosti, zaujímá k nim jistá stereotypní stanoviska. Naopak respondenti, kteří znají Ukrajince relativně dobře, chovají k příslušníkům ukrajinského národa spíše přátelské až vřelé vztahy a přistupují k nim bez ohledu na jejich národní příslušnost. V první fázi vzájemného kontaktu dotázaní příznačně vnímali Ukrajince, kteří přicházejí na území ČR za prací, jako *gastarbeitry* a ve výjimečných případech jako *mafiaňy*. K tomuto postoji přispěla útržkovitá a vesměs kriminalizující medializace Ukrajinců. Přestože jsme u většiny respondentů nenalezli vůči Ukrajinčům zjevnou nevráživost, zachytili jsme jistou uzavřenost, tedy tendenci k izolaci, která je typická pro příslušníky etnicky homogenní společnosti. Přátelská skupina názory nesjednotila.

The Relationship of Czech Society to Ukrainians

Michaela Straková

A survey of the relationship of the Prague public to Ukrainians was conducted in a sample of one hundred respondents—Czechs aged 16 to 71 years. On the basis of this inquiry one can conclude that that part of respondents which has no experiences with Ukrainians, has assumed stereotype attitudes to them. By contrast, those respondents who really know Ukrainians, tend to have friendly relationships with them. In them they do not take into account the Ukrainians's nationality.

An apathetic attitude to Ukrainians in the first stage of mutual contact in the Czech Republic has led into adopting two initial positions: either into a general perception of their attitude as "guest workers" or, in exceptional cases, as mafia criminals (especially under the influence of media coverage).

Although after a several-year contact one cannot find hostility to Ukrainians among most respondents, one can still discern among them a certain reserve, typical of ethnically homogeneous societies.